ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Σύγκριση

Τόμ. 18 (2007)

Τα ημερολόγια του Γιώργου Σεφέρη και η ημερολογιακή γραφή στην Ευρώπη

Ιωάννα Μυλωνάκη

doi: 10.12681/comparison.10317

Copyright © 2016, Ιωάννα Μυλωνάκη

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μυλωνάκη Ι. (2017). Τα ημερολόγια του Γιώργου Σεφέρη και η ημερολογιακή γραφή στην Ευρώπη. *Σύγκριση*, *18*, 28–46. https://doi.org/10.12681/comparison.10317

ΙΩΑΝΝΑ ΜΥΛΩΝΑΚΗ

Τα ημερολόγια του Γιώργου Σεφέρη και η ημερολογιακή γραφή στην Ευρώπη

Τα δημοσιευμένα ημερολόγια του Γιώργου Σεφέρη (1900-1971) με τον τίτλο *Μέρες* αποτελούνται από επτά τόμους και καλύπτουν την περίοδο 1925-1960. Οι δύο τόμοι των *Πολιτικών ημερολογίων* αναφέρονται σε πολιτικά γεγονότα της περιόδου 1935-1952. Την εποχή του πολέμου ο Σεφέρης βρισκόταν στην Αφρική ως μέλος της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης: από τον Σεπτέμβριο 1941 έως τον Απρίλιο 1942 ήταν γραμματέας της ελληνικής πρεσβείας στην Πρετόρια, ενώ το διάστημα 1942-1944 διευθυντής του γραφείου τύπου της ελληνικής κυβέρνησης στο Κάιρο. Την εποχή εκείνη επεξεργάσθηκε τις *Μέρες*, μεταφέροντας από το προσωπικό του ημερολόγιο κάποιες εγγραφές στο *Πολιτικό ημερολόγιο*. Από το 1946 έως το 1951 ασχολήθηκε συστηματικά με τα παλιά του ημερολόγια 1925-1951, τα αντέγραψε, έκανε υφολογικές διορθώσεις και άλλες αλλαγές, διέγραψε κάποια ονόματα και άλλα στοιχεία που του φαίνονταν ασύμβατα ή και χωρίς ενδιαφέρον στην περίπτωση μιας προσεχούς δημοσίευσης των ημερολογίων. Συνεπώς, οι πρώτοι πέντε τόμοι των προσωπικών ημερολογίων (16 Φεβρουαρίου 1925-19 Απριλίου 1951, πρώτη δημοσίευση 1973-1977) είχαν ήδη γίνει αντικείμενο επεξεργασίας από τον ίδιο το συγγραφέα και είχαν ετοιμασθεί για δημοσίευση, αν και ο Σεφέρης θεωρούσε ότι μόνο η επεξεργασία του τέταρτου και του πέμπτου τόμου είχε ολοκληρωθεί πραγματικά. Οι *Μέρες Ε΄* (1945-1951) ήταν και το πρώτο βιβλίο των ημερολογίων που δημοσιεύθηκε δύο χρόνια μετά το θάνατο του ποιητή, το 1973. Ο έκτος και ο έβδομος τόμος (20 Απριλίου 1951-27 Δεκεμβρίου 1960, πρώτη δημοσίευση 1986) διαφοροποιούνται από τους προηγούμενους: οι επιμελητές έχουν παραθέσει εν είδει υποσημειώσεων πληροφορίες για πρόσωπα, τόπους και περιστατικά· στον έβδομο τόμο μάλιστα έχουν αναπτυχθεί οι βραχυγραφίες και οι συντομογραφίες κύριων και προσηγορικών ονομάτων.

Στο σύνολο του υλικού, οι χρονιές 1940 και 1960 έχουν τη μεγαλύτερη έκταση (107 και 150 σελίδες αντίστοιχα)· στις εγγραφές των σημειωματαρίων του 1960 έχει ενσωματωθεί και μια ατζέντα γραφείου με καθημερινά γεγονότα της υπηρεσιακής και κοινωνικής ζωής του Σεφέρη στο Λονδίνο. Οι χρονιές αυτές

εμπίπτουν σε μακρύτερες περιόδους λογοτεχνικής δυστοκίας του ποιητή (Ιανουάριος 1940-Σεπτέμβριος 1941, 1956-1960). Οι χρονιές 1941, 1942 και 1944 έχουν αρκετά μεγάλη έκταση (67, 95 και 62 σελίδες αντίστοιχα), εξάλλου πρέπει να συνυπολογισθεί το γεγονός ότι αρκετές εγγραφές εκείνης της εποχής στην Αφρική έχουν αφαιρεθεί από το προσωπικό ημερολόγιο για να ενταχθούν στο *Πολιτικό ημερολόγιο.* Οι ημερολογιακές σημειώσεις των ετών 1950, 1953, 1954 και 1956, επίσης περισσότερο εκτεταμένες, περιλαμβάνουν ταξιδιωτικές εντυπώσεις του συγγραφέα από τη μικρασιατική πατρίδα, καθώς και από τη Συρία, την Ιορδανία, το Ιράκ, την Παλαιστίνη και κυρίως την Κύπρο.

Περιεχόμενο και δομή των ημερολογίων

Η χρονολογία των εγγραφών περιλαμβάνει συνήθως ημέρα και μήνα, κάποτε και ώρα· σπάνια –και κυρίως στους τρεις πρώτους τόμους (1925-1940), αναφέρεται μόνο η μέρα χωρίς το μήνα ή το αντίστροφο. Γενικά οι *Μέρες* περιλαμβάνουν στοιχεία από την ιδιωτική, την κοινωνική και την επαγγελματική ζωή του ποιητή, ταξιδιωτικές εντυπώσεις, ποιητικές δοκιμές και αποσπάσματα από μελέτες λογοτεχνικές. Η συχνότητα της ενασχόλησης με διάφορους θεματικούς πυρήνες αλλά και οι τρόποι αντιπαράθεσης του ημερολογιογράφου με το εγώ και τον εξωτερικό κόσμο παρουσιάζουν εξελικτικά κάποιες μεταβολές που συνθέτουν την υφολογική εξέλιξη των ημερολογίων.

Στα ημερολόγια των ετών 1925-1934, ο ημερολογιογράφος εμφανίζεται ως αποστασιοποιημένος παρατηρητής του εξωτερικού κόσμου. Το βλέμμα του μοιάζει με φωτογραφικό φακό που απαθανατίζει ψυχρά τις διάφορες λεπτομέρειες. Η φύση, οι εικόνες πόλεων, η εξωτερική εμφάνιση και η μιμική των διαφόρων προσώπων αποδίδονται από απόσταση, με κάποιον ειρωνικό χρωματισμό ή και αποστροφή. Κεντρικό πυρήνα της ημερολογιακής αφήγησης αποτελεί η αυτοπαρατήρηση που, σε αντίθεση με την περιγραφή του εξωτερικού κόσμου, διακρίνεται από μια δραματική σοβαρότητα. Η «σπατάλη ζωής», ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο του σεφερικού ημερολογίου, αναδύεται για πρώτη φορά μέσα από τις σελίδες του *Μέρες Α΄* ως συνέπεια μιας διαρκούς διαμάχης με τον εξωτερικό κόσμο: «Λογαριάζω με πίκρα τι θα μπορούσα να είχα κάνει στα τέσσερα κακόμοιρα χρόνια που πέρασαν, αν μ' άφηναν λίγο ήσυχο».[1] Ο εικοσιπεντάχρονος Σεφέρης υπαινίσσεται εδώ την οικογένειά του, που του επέβαλε τις σπουδές νομικής· στη συνέχεια των ημερολογίων οι «άλλοι» ενσαρκώνονται από διάφορα πρόσωπα του επαγγελματικού, κοινωνικού και πνευματικού του περίγυρου. Ο νεαρός Σεφέρης είχε τότε ακόμα τη δυνατότητα να διευρύνει το

χάσμα που ένιωθε να τον χωρίζει από τον εξωτερικό κόσμο. Οι νομικές σπουδές στο Παρίσι από το 1919 ώς το 1924, ο διορισμός του στο Υπουργείο Εξωτερικών το 1926, η σταδιοδρομία του στο διπλωματικό σώμα δεν είναι για τον ημερολογιογράφο παρά τα μέσα για να επιτύχει την οικονομική του ανεξαρτησία, καθαρός βιοπορισμός και σπατάλη ζωής. Στα επόμενα ημερολόγια, η επαγγελματική του δραστηριότητα περιγράφεται ως χρονοβόρα και αντιπνευματική, να αντιμάχεται τον ελεύθερο χρόνο και την ποιητική δημιουργία.

Μετά την τελευταία εγγραφή του 1925 παραθέτονται ως επίμετρο οι «Σημειώσεις για ένα μυθιστόρημα»: πρόκειται για το ημερολογιακό μυθιστόρημα *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*, το οποίο ολοκληρώθηκε το 1928 και δημοσιεύθηκε το 1974. Στο μυθιστόρημα αυτό εμφανίζεται για πρώτη φορά η μορφή του Στράτη Θαλασσινού, του πλασματικού συγγραφέα των ημερολογίων, που απαντά αργότερα στις συλλογές *Τετράδιο γυμνασμάτων* (δημ. 1940) και *Ημερολόγιο καταστρώματος Β'* (δημ. 1944). Στις *Μέρες Α'* γίνεται και η πρώτη αναφορά στο πρόσωπο του Μαθιού Πασκάλη: η εγγραφή της 5ης Αυγούστου 1928 αποτελείται από κάποιους στίχους που συμπεριλήφθηκαν απαράλλακτοι στο ποίημα «Γράμμα του Μαθιού Πασκάλη» της συλλογής *Τετράδιο γυμνασμάτων*.[2] Ο Μαθιός Πασκάλης εμφανίζεται επίσης στο *Ημερολόγιο καταστρώματος Α'* (δημ. 1940), καθώς και σε άλλα σημεία της ποίησης του Σεφέρη. Πρόκειται για ελληνική μεταγραφή του ονόματος του πρωταγωνιστή Mattia Pascal από το μυθιστόρημα του Luigi Pirandello *Il fu Mattia Pascal* (δημ. 1904).[3] Ο Σεφέρης δεν γνώριζε το μυθιστόρημα τότε, αλλά είχε δει το όνομα σε διαφημιστικές αφίσες της ομώνυμης κινηματογραφικής ταινίας του Marcel L'Herbier το 1925.[4] Τα δύο πρόσωπα των Στράτη Θαλασσινού και Μαθιού Πασκάλη είναι οι συνομιλητές και τα alter ego του Σεφέρη στις *Μέρες Α'*, *Β'* και *Γ'*, τα προσωπεία του ημερολογιογράφου και του ποιητή.[5] Σε επιστολή του της 5ης Ιανουαρίου 1932 προς τον Γιώργο Θεοτοκά, ο Σεφέρης υπογράφει ένα σατιρικό ποίημα με το όνομα «Μαθιός Πασκάλης», το οποίο δηλώνει ως φιλολογικό του ψευδώνυμο.[6] Στις *Μέρες Ε'* ο Σεφέρης παρομοιάζει τα ημερολόγιά του με μια «μποτίλια στο πέλαγο» που μπορεί να βοηθήσει και άλλους θαλασσινούς, ενώ στις *Μέρες Γ'*, σε περίοδο απογοήτευσης και θλίψης, όταν περιμένει μάταια γράμμα της Μαρώς, χαρακτηρίζει τη δουλειά του μια «μποτίλια στη θάλασσα» και τη ζωή του διαθέσιμη αφού κανείς δεν τη θέλει.[7] «Μποτίλια στο πέλαγο» είναι επίσης ο τίτλος του δωδέκατου ποιήματος της συλλογής *Μυθιστόρημα* (δημ. 1935) και παραπέμπει στο ποίημα του ρομαντικού Alfred de Vigny «Bouteille à la mer», που δημοσιεύθηκε το 1854 στο περιοδικό *La revue des deux mondes*.

Οι *Μέρες Β'* απαρτίζονται κατά κύριο λόγο από επιστολές στη Λουκία

Φωτοπούλου, που γράφτηκαν το διάστημα 1931-1933 στο Λονδίνο. Το 1967, όταν ο Σεφέρης επεξεργάσθηκε το συγκεκριμένο ημερολόγιο, ενσωμάτωσε περαιτέρω αποσπάσματα επιστολών, στα οποία προστέθηκαν και άλλα από τον επιμελητή του ημερολογίου Δημήτρη Μαρωνίτη και τη Μαρώ Σεφέρη κατά την πρώτη δημοσίευση του ημερολογίου το 1975. Το ημερολόγιο περιλαμβάνει επίσης ποιητικά σχεδιάσματα της περιόδου 1931-1934 που απαντούν, ολόκληρα ή ως μοτίβα και φράσεις, στη *Στέρνα* (δημ. 1932) και σε μεταγενέστερες συλλογές. Από τον Αύγουστο 1931 ο Σεφέρης ήταν αρχικά γραμματέας και ένα χρόνο αργότερα υποπρόξενος του ελληνικού προξενείου στο Λονδίνο. Κάπου ανάμεσα σε αίθουσες συναυλιών, που επισκέπτεται συχνά, και στις ώρες της ποιητικής εργασίας, ο νεαρός Σεφέρης γράφει ιδιωτικές επιστολές όπου μιλά για μουσική, για την ποίησή του και τη μοναχική ζωή στο Λονδίνο. Στη διαδικασία αυτής της «ενδοσκόπησης» δεν υπάρχει θέση για πρόσωπα και γεγονότα. Ακόμα και η αποδέκτρια των επιστολών δεν φαίνεται να επηρεάζει ιδιαίτερα την πρόοδο του στοχασμού· ο επιστολογράφος συνδιαλέγεται μάλλον με τον εαυτό του. Το γεγονός ότι ο Σεφέρης επεξεργάσθηκε τις προαναφερθείσες επιστολές για να τις συμπεριλάβει στο ημερολόγιό του δείχνει πόση σημασία απέδιδε στα αυτοβιογραφικά του κείμενα. Εξάλλου διατηρούσε στο αρχείο του αντίγραφα όλων των επιστολών του.

Από τις *Μέρες Γ′* παρατηρούνται αλλαγές στο χαρακτήρα των ημερολογίων. Ο εξωτερικός περίγυρος διεισδύει στα ημερολόγια, όπου σχολιάζονται πλέον πρόσωπα και πράγματα. Το διάστημα 1936-1938 ο Σεφέρης ήταν πρόξενος της Ελλάδας στην Κορυτσά, κατόπιν επέστρεψε στην Αθήνα, όπου και ανέλαβε τη διεύθυνση του τμήματος Εξωτερικού Τύπου στο υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού. Την εποχή εκείνη χρονολογείται η γνωριμία και η φιλία του με τους Lawrence Durrell και Henry Miller, που βρίσκονταν τότε στην Ελλάδα, καθώς και η συνάντηση με τον André Gide, που ταξίδεψε το 1939 στην Ελλάδα και την Αίγυπτο. Στο δημοσιευμένο ημερολόγιο *Μέρες Γ′* έχουν συμπεριληφθεί και δύο τετράδια με ημερολογιακές σημειώσεις που καλύπτουν την περίοδο 1935-1937· πολλές από τις εγγραφές αφορούν την ερωτική ζωή του ποιητή, τη σχέση του με τη μετέπειτα σύζυγό του Μαρώ Ζάννου-Λόντου. Εδώ αρχίζουν να διαγράφονται οι διαβαθμίσεις και τα όρια του ιδιωτικού: η μέριμνα για την κοινωνική θέση του ίδιου αλλά και προσώπων του στενού του κύκλου καθώς και η σκέψη μιας προσεχούς δημοσίευσης των ημερολογίων επηρεάζουν φανερά τον αυτοβιογραφικό λόγο. Στα επόμενα ημερολόγια το ιδιωτικό αποσιωπάται συχνά, πάντως συνήθως δεν ενδύεται λόγο συμβολικό ή κρυπτογραφικό, όπως παρατηρείται σε άλλους ευρωπαίους ημερολογιογράφους.[8]

Το ημερολόγιο γίνεται ολοένα και περισσότερο ο τόπος καταγραφής ποιητικών σχεδιασμάτων, όπου η διαδικασία της ποιητικής παραγωγής είναι αναγνωρίσιμη, ακόμα και αν δεν διακρίνονται όλα της τα στάδια. Παράλληλα με τα ποιητικά σχεδιάσματα που περνούν από το ημερολόγιο στις συλλογές *Τετράδιο γυμνασμάτων* και *Ημερολόγιο καταστρώματος Α'*, διακρίνονται μέσα στην αυτοβιογράφηση μοτίβα και σύμβολα της σεφερικής ποίησης, έτσι ώστε το ημερολόγιο να λειτουργεί τελικά ως χάρτης ποιητικών τόπων. Συγχρόνως αποτελεί ζωντανή μνήμη για τον ποιητή στην τεχνική του της ποιητικής συναρμολόγησης. Ο τρίτος τόμος κλείνει με το έτος 1940 και πλήθος εγγραφών περί της πολιτικής ζωής και της έκρηξης του πολέμου. Αυτή η χρονιά σηματοδοτεί μια νέα φάση της ημερολογιακής ενασχόλησης, που θα αποτελέσει από τότε και για μεγάλη περίοδο μια από τις σημαντικότερες δραστηριότητες του Σεφέρη.

Στις *Μέρες Δ'*, που είναι ο ογκωδέστερος τόμος των ημερολογίων, το εγώ βρίσκεται σε συνεχή αντιπαράθεση με τον εξωτερικό κόσμο, από τον οποίο είναι δύσκολο πια να διαφύγει. Ο Σεφέρης βρισκόταν από τον Μάιο 1941 ώς τον Σεπτέμβριο 1944 μαζί με την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση στην Αφρική. Στις *Μέρες Δ'* παρατηρεί τον εαυτό του και τη διαδικασία των εσωτερικών αλλαγών με αυξανόμενη ανησυχία και συγχρόνως δυσαρέσκεια απέναντι στο πολιτικό σκηνικό, στο οποίο ήταν εμπλεγμένος. Οι *Μέρες Δ'* έχουν τονισμένο πολιτικό χαρακτήρα, παρά το γεγονός ότι κάποιες εγγραφές αφαιρέθηκαν για να συμπεριληφθούν στο *Πολιτικό ημερολόγιο*. Ο εξωτερικός κόσμος και η αδιάκοπη ροή των γεγονότων εισβάλλουν στην ιδιωτική ζωή του ημερολογιογράφου, που δεν μπορεί πια να συγκεντρωθεί ούτε να αφοσιωθεί στην ποίηση. Κάποιο υποκατάστατο αυτής της «αφασίας» βρίσκει στις μελέτες του για τον Κάλβο, τον Καβάφη και τον Μακρυγιάννη. Το ημερολόγιο τού είναι πια φορτικά απαραίτητο, όπως διαφαίνεται στην εγγραφή της 11ης Οκτωβρίου 1941: «Το πιο βαρύ πράγμα για έναν τεχνίτη είναι να ξαναρχίζει, αφού άφησε για χρόνια την τέχνη του. Είναι ασήκωτο κάποτε το βάρος. Ακόμη και τούτο το ημερολόγιο έχω την εντύπωση πως με βλάφτει. Παρατηρώ και στα άλλα γραψίματά μου έναν τόνο ημερολογιακό που μ' ενοχλεί».[9] Παρά τη δυσθυμία, τελικά παρασύρεται από την ενασχόληση αυτή, προσπαθεί να διατηρήσει κάποια τάξη στο ημερολόγιο και αντιγράφει κάποιες σελίδες για επικείμενη δημοσίευση σε λογοτεχνικό περιοδικό της Αλεξάνδρειας που σκεπτόταν να εκδώσει ο Τίμος Μαλάνος. Στις 5 Ιουλίου 1942 γράφει: «Συνεχίζω από την περασμένη Πέμπτη. Πάντα για να μην ξεχνώ τη συνήθεια της γραφής».[10]

Παρά το γεγονός ότι στις *Μέρες Δ'* υπάρχουν μόνο δύο ποιητικά σχεδιάσματα, τα οποία εξάλλου δεν έχουν συμπεριληφθεί σε ποιητικές συλλογές, εν

τούτοις η ανάγνωση του ημερολογίου αυτού προσφέρει κάτι σαν γλωσσάριο και κατάλογο εικόνων της σεφερικής ποίησης, όπως αυτή διαμορφώνεται την εποχή του *Ημερολογίου καταστρώματος Β'*. Εδώ εντοπίζονται όχι μόνο τα ίχνη της ποίησης αλλά και της ποιητικής του Σεφέρη:

> Επιμένω: γιατί μια ορισμένη εντύπωση *λειτουργεί* [υπογρ. του συγγρ.] ποιητικά, περισσότερο από τις χίλιες άλλες καθημερινές εντυπώσεις; Πρόσεξε πως δεν είναι η πιο έντονη που είναι η πιο αποτελεσματική· πολύ συχνά είναι η πιο αλαφριά. Νομίζω κανείς δεν το ξέρει. Την άλλη φορά, κατεβαίνοντας από το γραφείο, είδα τους μαραγκούς να χαλνούν σ' ένα δωμάτιο μια μικρή σκηνή, κληρονομημένη από τους προηγούμενους νοικάτορες. Ένιωσα όπως όταν κλείνει το διάφραγμα μιας φωτογραφικής μηχανής: η εντύπωση ελειτούργησε: [sic] γιατί αυτή κι όχι μια άλλη; Χτες έγραψα τους «Θεατρίνους», άσχετο καλό ή όχι, αλλά γιατί αυτό βγήκε από *εκεί* [υπογρ. του συγγρ.];[11]

Δηλώσεις τέτοιου είδους χρησιμεύουν ως οδηγίες για την ανάγνωση της σεφερικής ποίησης και συμπλέκουν στενά τη βιογραφία του συγγραφέα με το λυρικό του έργο, ενώ το ημερολόγιο αναλαμβάνει έναν μεσολαβητικό ρόλο. Το γεγονός ότι ο Σεφέρης θεωρούσε τα αυτοβιογραφικά κείμενα τεκμήρια και ότι διακατεχόταν από τη σκέψη της δημοσίευσης επιβεβαιώνεται και από τη σημείωση στο περιθώριο του χειρογράφου του ημερολογίου 1941, στην οποία παραπέμπει σε οκτώ επιστολές από το αρχείο του.[12] Τη χρονιά εκείνη αποφάσισε να κρατά αντίγραφα όλων των επιστολών του, όπως αποκαλύπτει σε γράμμα του της 24ης Οκτωβρίου 1941 προς τον Νάνη Παναγιωτόπουλο.[13]

Στις *Μέρες Ε'*, το ημερολόγιο που ο Σεφέρης θεωρούσε ότι είχε ολοκληρώσει την επεξεργασία του, αποκαθίσταται ξανά η «ισορροπία»: λιγότερες αναφορές στην πολιτική, πολλά ποιητικά σχεδιάσματα, σημειώσεις για την καβαφική ποίηση, καταγραφές της αθηναϊκής πνευματικής ζωής. Ήταν εποχές δύσκολες και ανήσυχες, τα χρόνια του εμφυλίου (1946-1949), εποχή που ο Σεφέρης επιστρέφει στην ποίηση και ο ημερολογιογράφος στον εαυτό του. Την τελευταία μέρα μιας επταήμερης παραμονής στον Πόρο (16 Αυγούστου 1946) είδε ανάμεσα στο Δασκαλιό και στην ακτή ένα καράβι βυθισμένο, την «Κίχλη».[14] Αρχές Οκτωβρίου επέστρεψε στον Πόρο, όπου σε διάστημα δύο μηνών έγραψε τη συλλογή *Κίχλη* (δημ. 1947). Στο ημερολόγιο αποτυπώνεται η γένεση αυτού του ποιητικού έργου, όχι τόσο μέσα από σχεδιάσματα ποιητικά όσο μέσα από εικόνες και χειρονομίες που στην *Κίχλη* λειτουργούν ως μοτίβα και σύμβολα. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1948 γράφει: «Ταχυδρόμησα στον – το "Ημερολόγιο ενός ποιήματος"».[15] Μέσα από την ανάγνωση της αλληλογραφίας του αποκαλύπτεται ότι αποδέκτης των σελίδων εκείνων ήταν ο φίλος του κριτικός Ζήσιμος Λορεντζάτος.[16] Το «Ημερολόγιο ενός ποιήματος» είναι επιλεγμένες σελίδες από το προ-

σωπικό ημερολόγιο του ποιητή (Μάιος-Δεκέμβριος 1946). Το ίδιο εκείνο «Ημερολόγιο ενός ποιήματος» ο Λορεντζάτος το διάβασε –σύμφωνα με επιστολή του της 22ας Μαΐου 1949 προς τον Σεφέρη– στον Αντρέα Καραντώνη, που ετοίμαζε μια μελέτη για την *Κίχλη*.[17] Τον Φεβρουάριο 1950, ο Σεφέρης αναγγέλλει σε επιστολή του στον Καραντώνη ότι θα του στείλει σελίδες από το ημερολόγιο του Πόρου '46.[18] Κατ' αυτό τον τρόπο ο Σεφέρης καταφάσκει τη σχέση ανάμεσα στο αυτοβιογραφικό κείμενο και στην ποίηση αφενός, ανάμεσα στη βιογραφία του ποιητή και στην ερμηνεία του λυρικού έργου αφετέρου. Το διάστημα 1948-1950 ασχολείται συστηματικά με την επεξεργασία των παλαιών ημερολογίων (1925-τέλη 1947), «το ξεκαθάρισμα και την αντιγραφή»,[19] ίσως ένα είδος απολογισμού πριν από την «αποστράτευση», όπως γράφει.[20]

Οι δύο τελευταίοι τόμοι των ημερολογίων παρουσιάζουν κάποιες διαφορές από τις *Μέρες Ε'*, που οφείλονται μεταξύ άλλων στο γεγονός ότι το κείμενο δεν έχει υποστεί επεμβάσεις και αλλαγές από το συγγραφέα, αλλά και στο ότι οι επιμελητές πρόσθεσαν εγγραφές από ατζέντες και σημειωματάρια του Σεφέρη. Λίγες είναι εδώ οι αναφορές και οι στοχασμοί γύρω από την ημερολογιακή πράξη, περισσότερα τα σχόλια για πρόσωπα και πράγματα, πολλές οι μνείες της πολιτικής και πνευματικής ζωής. Η γραφή φαίνεται περισσότερο αυθόρμητη, συχνά βιαστική και συνεπώς ελλειπτική, πάντως ανοικτή. Η συλλογή *Ημερολόγιο καταστρώματος Γ'* (δημ. 1955) έχει αφήσει τα ίχνη της στις *Μέρες ΣΤ'*, ενώ οι *Μέρες Ζ'* περιλαμβάνουν πληροφορίες για μελέτες και μεταφράσεις που απασχόλησαν τον ποιητή την περίοδο 1956-1960. Εξάλλου, οι *Μέρες ΣΤ'* αποτελούνται κατά μεγάλο μέρος από περιγραφές των ταξιδιών του Σεφέρη στη Μέση Ανατολή και την Κύπρο, που περιηγήθηκε όταν διετέλεσε πρέσβης της Ελλάδας στη Βηρυτό (1953-1956).

Η βαθιά γοητεία που ασκούσε η Κύπρος στον ποιητή γέννησε το *Ημερολόγιο καταστρώματος Γ'*. Τα ταξίδια του στο νησί (1953, 1954, 1955) συνέπεσαν με εποχή δύσκολη, που οδήγησε τελικά στην ανεξαρτησία της Κύπρου το 1960. Η πολιτική θεματολογία στις ημερολογιακές εγγραφές 1951-1960 αφορά αποκλειστικά την Κύπρο: το καλοκαίρι του 1956 ο Σεφέρης μετατέθηκε στην Αθήνα, όπου ανέλαβε τη Β' Πολιτική Διεύθυνση του Υπουργείου Εξωτερικών, αρμόδια για την Κύπρο και τις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Τον Νοέμβριο 1956 ταξίδεψε στη Νέα Υόρκη ως μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας που θα υποστήριζε την τρίτη προσφυγή της Ελλάδας για το Κυπριακό στα Ηνωμένα Έθνη. Τον Ιανουάριο 1957 βρέθηκε ξανά στη Νέα Υόρκη για τη συζήτηση του Κυπριακού στην Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ.

Στις *Μέρες ΣΤ'* φαίνεται –για πρώτη φορά στα ημερολόγια του Σεφέρη– να

ατονεί κάπως η μόνιμη αντιπαράθεση με τον εξωτερικό κόσμο: η στράτευσή του στο Κυπριακό ζήτημα επηρεάζει τις σχέσεις του με γνωστούς και φίλους, όπως το συγγραφέα Lawrence Durrell ή τον Maurice Cardiff, τότε διευθυντή του Βρετανικού Συμβουλίου στη Λευκωσία, αλλά γενικότερα η μέριμνα για τη μοίρα της Κύπρου έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από οποιαδήποτε διαπροσωπική σχέση. Συνέπεια αυτής της στάσης είναι να μειώνεται η εσωτερικότητα του ημερολογίου, αφού ο ημερολογιογράφος ταυτίζεται με τον περιβάλλοντα χώρο, την Κύπρο, και τα εξωτερικά γεγονότα.

Το διάστημα 1956-1960 κύρια ενασχόληση του Σεφέρη ήταν το ημερολόγιο και οι μεταφράσεις, καθώς επίσης η εποπτεία της μετάφρασης ποιημάτων του από τον Rex Warner (δημοσιεύθηκαν το 1960 στο Λονδίνο). Οι *Μέρες Ζ΄* δεν περιλαμβάνουν τόσες καταγραφές της πολιτικής όσες της κοινωνικής και πνευματικής ζωής στο Λονδίνο – το διάστημα 1957-1962 ο Σεφέρης ήταν πρέσβης της Ελλάδας στην Αγγλία. Στο κείμενο αναφέρονται συναντήσεις με παλαιότερους γνωστούς, όπως ο T. S. Eliot, ο αρχαιολόγος Henri Seyrig ή ο γελοιογράφος και σκηνογράφος Osbert Lancaster· περιγράφονται νέες γνωριμίες, για παράδειγμα με τον διπλωμάτη και ποιητή Saint-John Perse (ψευδ. Alexis Léger), τον E. M. Forster, τον γλύπτη Henri Moore και την ψυχαναλύτρια Μαρία Βοναπάρτη, σύζυγο του πρίγκηπα Γεωργίου της Ελλάδας. Στις *Μέρες Ζ΄* απαντούν περιγραφές τοπίων και τόπων, όπως κατεξοχήν στον έκτο τόμο των ημερολογίων, μόνο που αυτή τη φορά ο γεωγραφικός χώρος των ταξιδιών είναι η Δύση: Νέα Υόρκη, Washington, Λονδίνο και τα περίχωρα, Σκωτία, Isle of Man. Η διάθεση για παρατήρηση δεν έχει μειωθεί, μόνο που ο ταξιδιώτης Σεφέρης δεν τονίζει πια τη διαφορετικότητά του και την απόσταση από τα πράγματα, όπως στα ημερολόγια της νεότητας, αλλά περιφέρει με αυτοπεποίθηση το ερευνητικό βλέμμα του ώριμου άνδρα που αναζήτησε και βρήκε την ταυτότητά του μέσα στον μεγάλο «ξένο» κόσμο.

Ο ημερολογιογράφος Σεφέρης

Ο Γιώργος Σεφέρης κρατούσε ημερολόγιο συνειδητά και με συνέπεια από την εποχή των νεανικών του χρόνων. Όταν παραβίαζε τη συστηματική χρονολογική τάξη των εγγραφών, συχνά το σχολίαζε ως παράπτωμα και έδιδε εξηγήσεις. Στις 12 Αυγούστου 1926 έγραφε: «Δεν πρέπει να τ᾽ αφήνω αυτό το τετράδιο. Όταν δεν έχω τίποτε να πω, ν᾽ αντλώ από τη μνήμη».[21] Λίγες μέρες αργότερα, στις 15 Αυγούστου, σημείωνε:

> Ώς τώρα, έγραφα εδώ μόνο για προσωπική μου άσκηση. Οι λίγες γραμμές που ακολουθούν είναι για τον νέο που ίσως τις διαβάσει, αν έχω ποτέ μου ένα όνομα. Θα ήθελα να μη με νομίσει υπερήφανο έτσι που μιλώ. Απεναντίας, γράφω με βαθιά και ταπεινή αδελφοσύνη. Ξέρω τη μοναξιά του, την απόγνωσή του: τίποτε δε στερήθηκα περισσότερο από τη βοήθεια ενός φίλου, θέλω να πω τη σκέψη ενός ανθρώπου της ίδιας φυλής.[22]

Στα χρόνια της νεότητας, λοιπόν, ο Σεφέρης συλλογιζόταν το μέλλον και την προσωπική του εξέλιξη, καθώς επίσης στοχαζόταν για το χαρακτήρα της ημερολογιακής γραφής και την αλήθεια της ημερολογιακής μαρτυρίας. Η σκέψη μιας πιθανής μελλοντικής δημοσίευσης των ημερολογίων υπήρχε ήδη τότε.

Στις *Μέρες* ο Σεφέρης άλλοτε ανατρέχει στα παλιά του ημερολόγια και τα σχολιάζει, άλλοτε επεξεργάζεται πρόσφατες εγγραφές ή αναφέρει ότι διάβαζε σε οικεία του πρόσωπα διάφορα αποσπάσματα των ημερολογίων. Από το ημερολόγιο εισέρχεται στην ποίηση και αντίστροφα, έτσι ώστε τα όρια της γραφής να είναι τελικά ρευστά. Το ημερολόγιο δεν ήταν γι' αυτόν πάρεργο, αντίθετα εκπλήρωνε δύο σημαντικές λειτουργίες: την οικεία αυτοαναφορικότητα για τον ιδιώτη Σεφέρη αφενός και τη μνημοτεχνική βοήθεια για τον ποιητή αφετέρου, που επιπλέον θεωρούσε το αυτοβιογραφικό στοιχείο εγγενές κριτήριο και κλειδί ερμηνείας της ποίησής του, όπως έγραφε στις 24 Δεκεμβρίου 1949 στον Αντρέα Καραντώνη.[23] Σε άλλη του επιστολή προς τον Καραντώνη, ένα χρόνο αργότερα, εξέφραζε την ανακούφισή του για την «αυτοβιογραφική» μέθοδο με την οποία ο κριτικός είχε αναλύσει την *Κίχλη*.[24] Δεκαοκτώ χρόνια πριν, τον Σεπτέμβριο του 1932, είχε γράψει στον ίδιο κριτικό ότι τα υλικά της τέχνης, ιδέες, λέξεις, αισθήματα, πρέπει πρώτα να έχουν βιωθεί.[25] Συνεπώς το ημερολόγιο προσέφερε ασφαλείς απαντήσεις σε ερωτήματα περί «ορθής» ερμηνείας της σεφερικής ποίησης, πράγμα που αποτελούσε πάντα πηγή ανησυχίας για τον ποιητή. Μπορεί να παρομοίαζε το λυρικό του έργο με μια μποτίλια στη θάλασσα που η κατάληξή της ήταν αβέβαιη, φρόντισε πάντως να λάβει όλα τα μέτρα ώστε όσοι τη συναντήσουν στο ταξίδι τους να μπορούν να τη «διαβάσουν».

Ο χρόνος, ζήτημα πιεστικό και πρόξενος άγχους για τον Σεφέρη, μεταγράφεται σε «σπατάλη ζωής» όταν οι επαγγελματικές υποχρεώσεις τού στερούσαν την ελευθερία και την απαραίτητη συγκέντρωση για τη λυρική δημιουργία, την οποία μάλιστα βίωνε ως ιδιαίτερα επίπονη και μακρά από τη στιγμή της έμπνευσης μέχρι την οριστική ολοκλήρωση του ποιήματος. Εν τούτοις, για το ημερολόγιο διέθετε πάντα χρόνο είτε σε φάσεις ποιητικά γόνιμες είτε στις φορτικές περιόδους της σιωπής. Συγκατένευε στην άποψη της Emily Dickinson ότι μια βιογραφία δεν μπορεί να αφηγηθεί την ιστορία μιας ζωής, διότι αυτή η τελευταία είναι κάτι ασύλληπτο· η ρήση αυτή, έγραφε, θα ήταν η κατάλληλη επιγρα-

φή στα ημερολόγιά του και στις *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*.[26] Τον Μάρτιο του 1950, διαβάζοντας το ημερολόγιο του Stendhal, προβληματίζεται με την προγραμματική φράση του γάλλου συγγραφέα «J'entreprends d'écrire l'histoire de ma vie jour par jour».[27] «Μέρα με τη μέρα ζούμε τη ζωή μας· δεν τη γράφουμε – το γράψιμο, ό,τι και να κάνεις, είναι μόνο ένα μέρος της ζωής», απαντά ο Σεφέρης.[28] Σε κάποια συζήτησή τους τον Μάρτιο του 1940, ο Θεοτοκάς του αποκαλύπτει ότι συχνά σχίζει σελίδες από το τετράδιο του ημερολογίου του όταν ανακαλύπτει ότι δεν τον αντιπροσωπεύουν πια· ο Σεφέρης προσπαθεί να του εξηγήσει ότι το ημερολόγιο δεν είναι όλες οι στιγμές ή η πεμπτουσία της ζωής, είναι το σημάδι μιας οποιασδήποτε στιγμής, και ότι με αυτό τον τρόπο δεν γράφει ημερολόγιο αλλά λογοτεχνία.[29] Ο αποσπασματικός χαρακτήρας του ημερολογίου δεν συνεπαγόταν, λοιπόν, για τον Σεφέρη αναγκαίο κακό αλλά αντίθετα πλεονέκτημα, διότι η «στιγμή» ταυτιζόταν γι' αυτόν με την έμπνευση, τη φευγαλέα εντύπωση, που ήταν ο κινητήριος μοχλός της λογοτεχνικής δημιουργίας. Η τεχνική του μοντάζ στην ποίησή του[30] έχει την ακριβή αντιστοιχία της στην αποσπασματική μνήμη του ημερολογίου.

Τεχνικές, δομές και όροι της ημερολογιακής γραφής περνούν στο λογοτεχνικό έργο του Σεφέρη, όπως για παράδειγμα στο *Ημερολόγιο καταστρώματος Α'*, *Β'* και *Γ'* ή στο ημερολογιακό μυθιστόρημα *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*. Στο *Τετράδιο γυμνασμάτων*, οι «Σημειώσεις για μια "εβδομάδα"» αποτελούνται από επτά ποιήματα που ως τίτλο φέρουν την ονομασία των ημερών της εβδομάδας. Στις *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*, οι ημερολογιακές εγγραφές του πρωταγωνιστή Στράτη Θαλασσινού και η τριτοπρόσωπη αφήγηση που παρεμβάλλεται υπόκεινται σε ένα αυστηρά γραμμικό χρονοσχήμα, στις σεληνιακές φάσεις του έτους 1928. Στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται πίνακας με τις ημερομηνίες και τα φεγγάρια του 1928 σε συνάρτηση με την εξιστόρηση του ημερολογίου και της τριτοπρόσωπης αφήγησης.[31]

Τα όρια του ιδιωτικού στα ημερολόγια του Σεφέρη καθορίζονται από την αυτολογοκρισία, έναν από τους σημαντικότερους συντελεστές της αυτοβιογράφησης γενικά. Η σκέψη της δημοσίευσης των ημερολογίων είχε εκδηλωθεί ήδη από τις *Μέρες Α'*, η χρονική στιγμή της δημοσίευσης ήταν ζήτημα που τον απασχολούσε εμφανώς το διάστημα 1948-1950, όταν τακτοποιούσε τα ημερολόγια των ετών 1925-1946. Σχετικά με αυτή την εργασία έγραφε στις 16 Ιουλίου 1949 στον Ζήσιμο Λορεντζάτο: «Αυτή η επιστροφή, η βηματιστή, σε χρόνια περασμένα είναι απροσδόκητα επίπονη· αλλά θέλω να τη βγάλω πέρα μια που την άρχισα. Δεν πρόκειται φυσικά να δημοσιευτεί όσο ζω, θέλω να πω ολόκληρη. Ας βρίσκουνται όμως τα χαρτιά μου ταχτοποιημένα».[32] Την ίδια εποχή, τον Ιούνιο

του 1949, σημείωνε πως ήδη στο παρελθόν είχε αναλογισθεί αν έπρεπε να τακτοποιήσει ή να κάψει τα ημερολόγια, όμως η τελευταία σκέψη θα ήταν ισότιμη με άρνηση, αποκήρυξη του εαυτού του και απώθηση που δεν οδηγεί πουθενά.[33] Παρόλο πάντως που στη διάρκεια εκείνης της επεξεργασίας αφαίρεσε οτιδήποτε έκρινε περιττό εν όψει πιθανής έκδοσης (ονόματα, σχόλια περί προσώπων και πραγμάτων, σημειώσεις ιδιωτικού χαρακτήρα), τελικά όλα τα ημερολόγια δημοσιεύθηκαν μετά το θάνατό του.

Ο Σεφέρης δήλωνε ότι τα ημερολόγιά του δεν έχουν εξομολογητικό χαρακτήρα.[34] Η θεώρησή του αυτή ταιριάζει με το ύφος και το πνεύμα των ημερολογίων του, όπου η ειρωνική απόσταση και οι ελλειπτικές προτάσεις, η «αποαισθηματοποίηση»,[35] αφορούν όχι μόνο τον εξωτερικό κόσμο αλλά και τον ίδιο. Είναι ζήτημα τιμιότητας, συνέχιζε, διότι δεν εμπιστευόταν «θολά και συγκεχυμένα» αισθήματα. Ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο στα σημειωματάρια αποτελεί η θέση ότι σε κρίσιμες περιόδους της ζωής του δεν κρατούσε ημερολόγιο για να μπορέσει να ξεχάσει τον εαυτό του. Τα όρια του ιδιωτικού φαίνεται να ταυτίζονται με τα όρια της ανοχής που επιδεικνύει ο Σεφέρης απέναντι στον ίδιο του τον εαυτό. Πάντως, ανάμεσα στα ημερολόγια και σε ένα άλλο αυτοβιογραφικό είδος, στις επιστολές του, υπάρχουν αισθητές διαφορές: στην αλληλογραφία είναι εμφανείς οι μεταμορφώσεις του προσώπου και του ύφους που αναλογούν σε διαφορετικές διαλογικές καταστάσεις και διαφορετικούς αποδέκτες, ενώ στα ημερολόγια μπορεί κανείς να παρακολουθήσει την εξέλιξη του ατόμου που, ακόμα κι αν είναι ελεγχόμενο απέναντι στην προοπτική πιθανής δημοσίευσης, όμως δεν προσανατολίζεται σε κάποιον ορατό αποδέκτη. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι οι επιστολές διακρίνονται από πολύ ελαφρύτερο τόνο από εκείνον των ημερολογίων. Η μελαγχολική δυσθυμία και η αυστηρότητα του εγώ των ημερολογίων, κάπως εξασθενημένες στους τελευταίους δύο τόμους, είναι το διαφοροποιητικό γνώρισμα των κειμένων αυτών σε σύγκριση με τις επιστολές.

Στα ημερολόγια του Σεφέρη απεικονίζονται πιστά οι όροι και τα όρια της προσωπικής του πραγμάτωσης: τα όρια του ιδιωτικού συμπίπτουν με τα όρια της αυτοαποδοχής, η ημερολογιακή εγγραφή είναι το πεδίο αναμέτρησης του εγώ με τον –κοινωνικά προκαθορισμένο– εαυτό του. Μια απόλυτα προσωπική υπόθεση.

Ο Σεφέρης και άλλοι ημερολογιογράφοι

Στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, στην οποία έχει δωρηθεί η ιδιωτική βιβλιοθήκη του ποιητή, συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων βιβλίων του και τα

ημερολόγια των Benjamin Constant, Lord Byron, Samuel Pepys, Henry de Montherlant, Henri Stendhal, Charles Du Bos, Laurent Tailhade και Franz Kafka.[36] Τα ημερολόγια αυτά είναι εκδόσεις της δεκαετίας του 1920 (Tailhade, Constant), του 1930 (Pepys, Stendhal, Du Bos) και του 1950 (Byron, Montherlant, Kafka). Στις *Μέρες* αναφέρονται επίσης τα ημερολόγια του άγγλου ποιητή Samuel Coleridge (1772-1834) και της νεοζηλανδής πεζογράφου Katherine Mansfield (1888-1923), από τα οποία ο Σεφέρης αντιγράφει κάποια αποσπάσματα στο δικό του σημειωματάριο.[37]

Το πρώτο ημερολόγιο στο οποίο αναφέρεται είναι εκείνο του ελβετού φιλοσόφου Henri Frédéric Amiel (1821-1881). Πρόκειται για εγγραφή της 4ης Απριλίου 1926, συνεπώς ο Σεφέρης είχε υπόψη του είτε την πρώτη έκδοση, επιμελημένη από τον Edmond Scherer (Παρίσι, 1883-1884), είτε εκείνη του Bernard Bouvier (Γενεύη, 1922). Ξεφυλλίζοντας το ημερολόγιο του Amiel ο Σεφέρης συλλογίζεται με συμπόνια το συγγραφέα που είχε την υπομονή και την επιμονή να μαυρίζει επί χρόνια το λευκό χαρτί «με τον εαυτό του». Τελικά, καταλήγει, «όλοι το ίδιο κάνουμε, και όχι μόνο στο χαρτί».[38] Ίσως με τη δήλωση αυτή να υπαινίσσεται το γεγονός ότι το ημερολόγιο ήταν για τον Amiel το υποκατάστατο της ζωής που δεν γνωρίζει να τη ζήσει.[39] Το μνημειώδες αυτό έργο είναι γνωστό και αναφέρεται σε ανάλογα κείμενα άλλων γνωστών ημερολογιογράφων, όπως οι André Gide, Lev Tolstoj και Charles Du Bos.

Ο André Gide (1869-1951) και το έργο του ήταν για τον Σεφέρη αντικείμενο θαυμασμού, ίσως λατρείας, και στα χρόνια της νεότητας ο δάσκαλος, όπως οι Baudelaire και Valéry.[40] Το 1926 επιχειρεί να μεταφράσει τα *Τέλματα* (*Paludes*), ενώ δεκατρία χρόνια αργότερα, τον Απρίλιο του 1939, συναντά και γνωρίζει τον γάλλο συγγραφέα στο σπίτι του Κ. Θ. Δημαρά.[41] Η συνάντηση εκείνη επισφράγισε δοξαστικά την εικόνα του για τον Gide, που τον γοητεύει με την ήρεμη σιγουριά των λόγων και τη βαθιά γνώση του της ποίησης. Τον Ιανουάριο του 1941 ο Σεφέρης πληροφορείται από τον Θεοτοκά περί της συνεργασίας του Gide με την κατοχική *Nouvelle Revue Française*: «θα προτιμούσα να μάθαινα το θάνατο του Gide, παρά πως έκανε αυτή την αηδία», γράφει.[42] Όταν, τον Φεβρουάριο του ίδιου χρόνου, ο Δημαράς σε κάποια σχετική συζήτηση του λέει πως προσπαθεί να εξηγήσει και όχι να δικάσει, ο Σεφέρης σκέπτεται πως όποια εξήγηση και αν δοθεί, η πράξη αυτή του Gide δεν παύει να στρέφεται εναντίον των φίλων του.[43] Η εγγραφή της 28ης Αυγούστου 1949 είναι μια τελική αναμέτρηση με το δάσκαλο της νεότητας: στον πρόλογο της *Ανθολογίας της γαλλικής ποίησης* των εκδόσεων Gallimard (La Bibliothèque de la Pléiade), ο Gide χαράζει μια τομή ανάμεσα σε νέα και παλαιότερη γαλλική ποίηση, εκφράζοντας τη

θλίψη του για τις αλλαγές των καιρών και τους φόβους του για τη λησμονιά της παλαιότερης ποίησης.[44] Ο Σεφέρης, σε μια σπάνια εκδήλωση αισιοδοξίας και ήρεμης αυτεπίγνωσης, διαχωρίζει ανάμεσα στην ποίηση ως ανάγκη έκφρασης και στην ανταπόκριση του κοινού, δείχνοντας ότι ενοχλείται από την κινδυνολογία του Gide.[45]

Ο Σεφέρης αναφέρεται για πρώτη φορά στο ημερολόγιο του Gide σε εγγραφή της 17ης Μαρτίου 1933.[46] Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για αποσπάσματα του ημερολογίου που είχαν δημοσιευθεί στη *Nouvelle Revue Française* το 1932 με περιεχόμενο φιλοσοβιετικό.[47] Ήταν η εποχή της αντιφασιστικής στράτευσης του γάλλου συγγραφέα που, όπως και άλλοι ομότεχνοι, προσεταιρίσθηκε το αριστερό κίνημα και τη Σοβιετική Ένωση μέσα στα πλαίσια της αντιπαράθεσής του με τον έρποντα και ολοένα εξαπλωνόμενο φασισμό στην Ευρώπη. Ο Σεφέρης στηλιτεύει τον άκριτο μιμητισμό και την αριστερή μόδα στην Ελλάδα και θεωρεί ότι η «υπόθεση Gide» είναι ζήτημα ηθικής και όχι κομουνιστικής ιδεολογίας. Με αφορμή τη μεγάλη αναγνωστική επιτυχία των ημερολογίων του Gide στην Ελλάδα, ο έλληνας ποιητής σαρκάζει σε εγγραφή της 3ης Μαρτίου 1940 ξανά τη μόδα, αυτή τη φορά της συγγραφής ημερολογίων από κοσμικές κυρίες, κάτι που παρομοιάζει με προχωρημένη νεύρωση.[48] Αναλογιζόμενος κριτική του Octave Merlier σχετικά με το ημερολόγιο Gide του 1914, όπου κατά την άποψη του Merlier ο ημερολογιογράφος δεν φαίνεται να υπέφερε ιδιαίτερα από τον πόλεμο, ο Σεφέρης γράφει πως «σ' ένα ημερολόγιο, εκτός από εκείνα που γράφονται σκόπιμα για τη γαλαρία, [δεν φαίνεται πάντα] πόσο υποφέρει και πώς υποφέρει κανείς».[49] Το ημερολόγιο του Gide και οι τραγωδίες του Αισχύλου είναι τα μόνα βιβλία που το ζεύγος Σεφέρη παίρνει μαζί του στην Αφρική.[50]

Το ημερολόγιο ήταν για τον Gide αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής του πραγματικότητας, το πεδίο μέσα από το οποίο διαμορφωνόταν το λογοτεχνικό του έργο.[51] Η ημερολογιακή γραφή ήταν γι' αυτόν λογοτεχνική δημιουργία· χρησιμοποιούσε αποσπάσματα του ημερολογίου στο αφηγηματικό του έργο και πολλά αφηγήματά του είναι γραμμένα σε ημερολογιακή μορφή.[52] Τα ημερολόγιά του κατέχουν σημαντική θέση στην ιστορία της ημερολογιακής γραφής, που τα ειδολογικά χαρακτηριστικά της προσωπικής μαρτυρίας-ντοκουμέντου, της αποσπασματικότητας και της συγκεκριμένης-«αντικειμενικής» υποκειμενικότητας τη φέρνουν κοντά σε σύγχρονες εκδοχές της λογοτεχνικής αφήγησης. Στα ημερολόγια του Gide, η ιστορία και ο περίγυρος αποτελούν εξωτερικές παραμέτρους που εμφανίζουν κάποιες μάλλον τυχαίες ομοιότητες παρά αναλογίες με τη ζωή του ημερολογιογράφου.[53] Αντίθετα, στη γραφή του

Σεφέρη είναι εμφανής η εξέλιξη από το ημερολόγιο του εγωτισμού (journal d'égotisme) στο αφηγούμενο εγώ που συμμετέχει στα κοινά έστω και απρόθυμα. Το γεγονός ότι θεωρεί τα ημερολόγιά του όχι απλώς προσωπική αλλά και ιστορική μαρτυρία επιβεβαιώνεται από την πρόθεση δημοσίευσης, το διαχωρισμό ανάμεσα στο προσωπικό και το πολιτικό ημερολόγιο, καθώς και από τη δημοσίευση σελίδων του προσωπικού ημερολογίου σε περιοδικά έντυπα και άλλες εκδόσεις, για παράδειγμα στις *Δοκιμές*, όπου παρουσιάζει το πορτρέτο του άγγλου ποιητή Thomas S. Eliot· οι σχετικές με τον Eliot και τις συναντήσεις τους εγγραφές από τον Μάιο 1951 έως τον Ιούλιο 1962, εκτός από μία που δεν υπάρχει στο ημερολόγιο, είναι περισσότερο ανεπτυγμένες στον τόμο των *Δοκιμών*.[54] Το ημερολόγιο ήταν πάντως και για τους δύο συγγραφείς πολύτιμο κομμάτι του συνολικού έργου τους, ένα εργαστήριο γραφής, και λόγω του ότι το θεωρούσαν μαρτυρία το περιφρουρούσαν, ανέτρεχαν σε αυτό και φρόντιζαν για την καλή του οργάνωση.

Σεφέρης και Kafka θεωρούσαν ότι η ημερολογιακή γραφή είναι ένα σκίτσο, ένα αισθητικό πείραμα και αποσπασματική προάσκηση, με τη διαφορά ότι ο Kafka θλίβεται γι' αυτό κάποιες φορές.[55] Άλλο κοινό τους σημείο ήταν το ενδιαφέρον τους για τη λεπτομέρεια, την οποία και καταγράφουν στις περιγραφές τους του εξωτερικού κόσμου. Όμως ο Σεφέρης φρόντιζε να περιορίζει τη γεγονοτολογία στο κείμενο, πράγμα που έκανε και ο Gide, ενώ διατηρούσε –όπως οι Robert Musil και Virginia Woolf– ανοιχτή τη γραμμή επικοινωνίας ανάμεσα στο ημερολόγιο και στο λογοτεχνικό του έργο, ενσωματώνοντας στις ημερολογιακές εγγραφές ποιητικά σχεδιάσματα και αξιοποιώντας ποιητικά το στιγμιαίο και την εντύπωση που έχει καταγράψει στα σημειωματάριά του.[56] Το ημερολόγιο καταλήγει να είναι γλωσσάριο για την ποίηση του Σεφέρη, με την ίδια έννοια που τα συχνά διαλογικά παραθέματα και ο πλάγιος λόγος στα ημερολόγια του αυστριακού συγγραφέα Arthur Schnitzler μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση της διαλογικότητας των θεατρικών του έργων.[57]

Συμπεράσματα

Ο Γιώργος Σεφέρης μεριμνούσε για όλα τα γραπτά του εξίσου, είτε επρόκειτο για αυτοβιογραφικά κείμενα είτε για την ποίηση, τις μελέτες ή τις μεταφράσεις του. Κρατούσε αντίγραφα των επιστολών του στο αρχείο του, διατήρησε και επεξεργάσθηκε τα ημερολόγιά του, δημοσίευσε ήδη το 1944 στην Αλεξάνδρεια έναν τόμο των *Δοκιμών*. Παρά τη δεδηλωμένη αποστροφή του απέναντι στην

πολιτική, δεν κατέστρεψε σχετικές ημερολογιακές εγγραφές, αλλά τις αφαίρεσε από το προσωπικό για να δημοσιευθούν στο *Πολιτικό ημερολόγιο*. Η διχοτομία «ποιητής vs διπλωμάτης», «αισθητική vs πολιτική», την οποία διακήρυττε, ήταν στοιχείο της δικής του πραγματικότητας από το οποίο δεν ήθελε να παραιτηθεί, ίσως και να το καλλιεργούσε επιμελώς.[58] Εξάλλου, οι ρήξεις ανάμεσα στο εγώ και στον περίγυρό του ή η δυσφορία που εκφράζουν πολλοί ημερολογιογράφοι σχετικά με τον επαγγελματικό και κοινωνικό τους ρόλο είναι κοινός τόπος στη σύγχρονη ημερολογιακή γραφή.[59] Τα κίνητρά του δεν ήταν πρωτίστως ούτε ο διδακτισμός ούτε η ανάγκη απολογίας, όπως συμβαίνει με άλλους ημερολογιογράφους,[60] όσο η πίστη στην αυθεντικότητα των αυτοβιογραφικών κειμένων ως μαρτυρίες.

Βιογραφία και έργο ήταν για τον Σεφέρη άμεσα συνδεδεμένα, όπως δηλώνεται και στη μελέτη του «Κ. Π. Καβάφης, Θ. Σ. Έλιοτ· παράλληλοι».[61] Ο ίδιος υποδείκνυε πάντα την «αυτοβιογραφική» ανάγνωση ως τον ορθότερο τρόπο κατανόησης του λυρικού του έργου και προς αποφυγή παρερμηνειών, που τις φοβόταν ιδιαίτερα. Ημερολόγια και ποίηση δεν ήταν παρά αποτύπωση «στιγμών» άξιων να απαθανατιστούν, αποσπάσματα και περικοπές ζωής και τέχνης. Η άποψη για την αποσπασματικότητα ως ποιοτική αξία παραπέμπει στην κοσμοθεωρία του ποιητή ότι πληρότητα και τελείωση είναι αδύνατο να βιωθούν, άρα και να μετουσιωθούν σε τέχνη.

Ο Σεφέρης θεωρούσε ότι τα έργα του ήταν μαρτυρίες μιας συνειδητής περιήγησης, ενός ταξιδιού, όπου τελικά η βάσανος της νοσταλγίας φαίνεται ότι ήταν αυτοσκοπός και πηγή έμπνευσης, ένας τρόπος διαφυγής από τον εκάστοτε περίγυρο, ελληνικό ή ξένο. Δεν αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι τα χειρόγραφα των σημειωματαρίων ήταν τακτοποιημένα όχι κατά ημερολογιακά έτη αλλά κατά τόπους παραμονής. Από τους δύο πρώτους τόμους, στους οποίους ο εξωτερικός κόσμος δεν είναι παρά ένα αόριστο σκηνικό για το υπερμέγεθες εγώ του ημερολογίου, ώς τα ημερολόγια της δεκαετίας του 1950, που έχουν εν μέρει το χαρακτήρα χρονικού, η ημερολογιακή γραφή του Σεφέρη προσλαμβάνει διάφορες μορφές. Αυτή ακριβώς η αισθητικοποίηση του ιδιωτικού στο ημερολόγιο, που ως γραμματολογικό είδος κινείται ανάμεσα στη χρηστικότητα και στην πλασματικότητα –εφόσον το αφηγούμενο εγώ δεν παύει να είναι μια κατασκευή–, συναρτάται άμεσα με το ζήτημα της ιστορικότητας λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών ειδών: ο ορίζοντας προσδοκιών και ο λογοτεχνικός κανόνας της εποχής αποτελούν και για το ημερολόγιο παραμέτρους που αποτυπώνονται στο κείμενο.

Η αποσπασματικότητα του ημερολογίου, το στιγμιαίο, αυτή η μορφή

«αυτοβιογραφίας σε συνέχειες», εντάχθηκαν στον λογοτεχνικό κανόνα του 19ου αιώνα με τη μορφή του ημερολογιακού μυθιστορήματος. Από το *Ημερολόγιο ενός τρελλού* (1835) του Gogol έως τα *Extracts from Adam's diary* (1893) του Marc Twain, τις *Σημειώσεις του Μάλτε Λάουριντς Μπρίγκε* (1910) του Rainer Maria Rilke ή τις *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη* του Γιώργου Σεφέρη, το ημερολογιακό μυθιστόρημα φαίνεται να ανταποκρίθηκε σε αιτήματα της νεότερης λογοτεχνίας, και κυρίως στην υποκατάσταση μιας «λογικά» δομημένης πλοκής από αποσπάσματα της συνειδησιακής ροής, καθώς και στη μετάβαση στην αυτοαναφορική, πρωτοπρόσωπη αφήγηση.[62] Το ημερολόγιο αυτό καθαυτό θεωρείται πια αυτόνομο γραμματολογικό είδος, η μελέτη δε των ημερολογίων στην εποχή μας δεν περιορίζεται σε κείμενα λογίων, καλλιτεχνών και γενικά επιφανών. Ως προσωπικές μαρτυρίες αποτελούν πηγές για την ανασύνθεση της τοπικής και οικογενειακής ιστορίας, της μικροϊστορίας, που αναζητά τους μηχανισμούς της συλλογικής μνήμης, όπως αυτοί εξατομικεύονται στα αυτοβιογραφικά κείμενα.[63]

Τα ημερολόγια του Γιώργου Σεφέρη, αυτή η «μποτίλια στο πέλαγος», βρήκαν και θα συνεχίσουν να βρίσκουν πολλούς αποδέκτες στο ταξίδι τους, ακριβώς όπως θέλησε κι ο ίδιος. Μέσα στα πλαίσια της ελληνικής και γενικότερα της ευρωπαϊκής ημερολογιακής γραφής αποτελούν καλό παράδειγμα ενός αυτόνομου γραμματολογικού είδους και όχι κάποιου υποκατάστατου της λογοτεχνικής γραφής. Η εξέταση της θεματικής των ημερολογίων διαφωτίζει όψεις της ταυτότητας του προσώπου, του περίγυρου και του έργου του. Η ημερολογιακή αυτοβιογράφηση δεν υπακούει σε κάποια συγκεκριμένη ποιητική αλλά σε μια εσωτερική οργάνωση που, καθώς είναι σχετικά ελεύθερη από στιλιστικές, γλωσσικές και δομολειτουργικές συμβάσεις, αποκαλύπτει νοοτροπίες και συνειδησιακούς μηχανισμούς που είναι κοινωνικά και πολιτισμικά προσδιορισμένοι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Α΄. 16 Φεβρουαρίου 1925-17 Αυγούστου 1931*, Αθήνα, Ίκαρος, [3]1990, σ. 17.

2 Στο ίδιο, σ. 107.

3 Στο μυθιστόρημα του Pirandello ο πρωταγωνιστής Mattia Pascal, επωφελούμενος της είδησης του υποτιθέμενου θανάτου του, ενδύεται μια νέα ταυτότητα και ξεκινά άλλη ζωή σε ξένο τόπο, ώσπου οι κοινωνικές επιταγές τον αναγκάζουν να δώσει τέλος στην πλαστοπροσωπία και να επιστρέψει στον πρώτο του εαυτό. Η επιστροφή όμως θα αποδειχθεί ότι είναι ένας νέος αυτοπροσδιορισμός, αφού η προηγούμενη κοινωνική του ταυτότητα δεν υπάρχει πια.

4 Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Γ΄. 16 Απρίλη 1934-14 Δεκέμβρη 1940*, Αθήνα, Ίκαρος, [2]1984, σ. 132· Γιώργος Σεφέρης, *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*, Αθήνα, Ερμής, 1974, σ. 21.

5 Mario Vitti, *Φθορά και λόγος. Εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, Αθήνα, Εστία, [3]1994, σσ. 50-55.

6 Γ. Π. Σαββίδης (επιμ.), *Γιώργος Θεοτοκάς & Γιώργος Σεφέρης. Αλληλογραφία (1930-1966)*, Αθήνα, Ερμής, 1981, σ. 66.

7 Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄. 1 Γενάρη 1945-19 Απρίλη 1951*, Αθήνα, Ίκαρος, [2]1986, σ. 153· Σεφέρης, *Μέρες Γ΄*, σ. 54.

8 Gustav René Hocke, *Europäische Tagebücher aus vier Jahrhunderten. Motive und Anthologie*, Φρανκφούρτη, Fischer, 1991, σσ. 162-172.

9 Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Δ΄. 1 Γενάρη 1941-31 Δεκέμβρη 1944*, Αθήνα, Ίκαρος, [2]1986, σ. 142.

10 Στο ίδιο, σ. 219.

11 Στο ίδιο, σ. 302.

12 Τα αντίγραφα των επιστολών αυτών δημοσιεύθηκαν ως επίμετρο του έτους 1941 στις *Μέρες Δ΄*.

13Στο ίδιο, σ. 156.

14 Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, σ. 51.

15 Στο ίδιο, σ. 124.

16 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (επιμ.), *Γράμματα Σεφέρη–Λορεντζάτου (1948-1969)*, Αθήνα, Δόμος, 1990, σσ. 38, 177-197.

17 Στο ίδιο, σσ. 64, 67.

18 Φώτης Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Γιώργος Σεφέρης και Αντρέας Καραντώνης. Αλληλογραφία 1931-1960*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1988, σσ. 179, 183. «Η "Κίχλη" του Γιώργου Σεφέρη» του Αντρέα Καραντώνη δημοσιεύθηκε στην *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, τχ. 4, (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1950), σσ. 272-282.

19 Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, σ. 135.

20 Στο ίδιο, σ. 153.

21 Σεφέρης, *Μέρες Α΄*, σσ. 70-71.

22 Στο ίδιο, σσ. 71-72.

23 Δημητρακόπουλος, *Γιώργος Σεφέρης και Ανδρέας Καραντώνης. Αλληλογραφία*, σ. 151.

24 Στο ίδιο, σ. 181.

25 Στο ίδιο, σσ. 96-97.

26 Σεφέρης, *Μέρες Δ΄*, σ. 195.

27 Henri Stendhal, *Journal (1801-1805)*, τόμ. 1, Nendeln / Liechtenstein, Kraus Reprint, 1968, σ. 1.

28 Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, σ. 152.

29 Σεφέρης, *Μέρες Γ΄*, σσ. 177-178.

30 Γ. Γιατρομανωλάκης, «Η "ποιησημοντάζ" του Σεφέρη», *Το Βήμα*, 7 Μαΐου 1995, σ. Β4.

31 Για τη σχέση ανάμεσα στο ημερολογιακό μυθιστόρημα του Σεφέρη και σε ανάλογα αφηγήματα του André Gide (*Paludes*, *Les cahiers d'André Walter*, *Les faux-monnayeurs*), βλ. Αλεξάνδρα Σαμουήλ, *Ο βυθός του καθρέφτη. Ο André Gide και η ημερολογιακή μυθοπλασία στην Ελλάδα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998, σσ. 241-258.

32 Τριανταφυλλόπουλος, *Γράμματα Σεφέρη–Λορεντζάτου*, σ. 69.

33 Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, σ. 136.

34 Στο ίδιο.

35 Σεφέρης, *Μέρες Δ΄*, σ. 252.

36 Νίκος Χ. Γιανναδάκης (επιμ.), *Κατάλογος Βιβλιοθήκης Γιώργου και Μαρώς Σεφέρη*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 1989.

37 Σεφέρης, *Μέρες Γ΄*, σ. 179· Σεφέρης: *Μέρες Δ΄*, σ. 267.

38 Σεφέρης, *Μέρες Α΄*, σ. 54.

39 Βλ. εισαγωγή Bernard Gagnebin, στο Henri Frédéric Amiel, *Journal intime* I. *1839-1851*, επιμ. Philippe M. Monnier, Bernard Gagnebin, Λωζάνη, 1976, σ. 37. Οι πρώτες εκδόσεις περιλάμβαναν αποσπάσματα του ημερολογίου Amiel. Ολό-

κληρο το έργο –έκτασης 17.000 σελίδων– εκδόθηκε το 1976-1994 σε 12 τόμους.

40 Σεφέρης, *Μέρες Α΄*, σ. 12.

41 Σεφέρης, *Μέρες Α΄*, σ. 75· Σεφέρης, *Μέρες Γ΄*, σσ. 115-116.

42 Σεφέρης, *Μέρες Δ΄*, σ. 14.

43 Στο ίδιο, σσ. 19-20. Σχετικά με την πολιτική κοσμοθεωρία του γάλλου συγγραφέα, βλ. Klaus Mann, *André Gide and the crisis of modern thought*, Νέα Υόρκη, Creative Age Press, 1943.

44 Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, σσ. 142-143.

45 Σχετικά με τον Gide, βλ. επίσης Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, σ. 86· Σεφέρης, *Μέρες Ζ΄*, σσ. 180, 193.

46 Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Β΄. 24 Αυγούστου 1931-12 Φεβρουαρίου 1934*, Αθήνα, Ίκαρος, [2]1984, σσ. 116-117.

47 Η έκδοση των *Απάντων* του Gide, στην οποία συμπεριλήφθηκαν και τα ημερολόγιά του, άρχισε μεν το 1932, αλλά ο πρώτος τόμος των ημερολογίων *Pages de journal 1929-1932* εκδόθηκε το 1934. Ακολούθησαν οι *Nouvelles pages de journal 1932-1935* (Παρίσι, 1936), *Journal 1889-1939* (Παρίσι, 1939), *Pages de journal 1939-1942* (Νέα Υόρκη, 1944), *Journal 1942-1949* (Παρίσι, 1950).

48 Σεφέρης, *Μέρες Γ΄*, σ. 177.

49 Σεφέρης, *Μέρες Δ΄*, σ. 40.

50 Σεφέρης, *Μέρες Δ΄*, σ. 120.

51 Alain Girard, *Le journal intime*, Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1963, σσ. 60-62.

52 André Gide, *Journal 1889-1939*, Παρίσι, Gallimard, 1970, σσ. 1079, 1314-1315.

53 Eric Marty, *L'écriture du jour. Le journal d'André Gide*, Παρίσι, Éditions du Seuil, 1985, σσ. 23-93.

54 Γιώργος Σεφέρης, «Θ. Σ. Ε. Σελίδες από ένα ημερολόγιο», στο Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές. Δεύτερος τόμος (1948-1971)*, Αθήνα, [3]1974, σσ. 190-216.

55 Franz Kafka, *Tagebücher 1910-1923*, Φρανκφούρτη, Fischer, 1951, σσ. 37-38, 323.

56 Rüdiger Görner, *Das Tagebuch. Eine Einführung*, Μόναχο, Artemis Verlag, 1986, σσ. 44-45, 58-72, 66-67.

57 Angela Sellner, *Zwischen Protokoll und Pose. Zitierte Rede als Mittel des Autobiographischen im Tagebuch Arthur Schnitzlers*, Βιέννη, 1992 (αδημ. διατριβή), σ. 37 κ.εξ.

58 Δημήτρης Δημηρούλης, *Ο ποιητής ως έθνος. Αισθητική και ιδεολογία στον Γ. Σεφέρη*, Αθήνα, Πλέθρον, 1997, σ. 238 κ.εξ.

59 Béatrice Didier, *Le journal intime*, Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1976, σσ. 58-82.

60 Ralph-Rainer Wuthenow, *Europäische Tagebücher. Eigenart – Formen – Entwicklung*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, σσ. 142-165.

61 Γιώργος Σεφέρης, «Κ. Π. Καβάφης, Θ. Σ. Έλιοτ· παράλληλοι», στο Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές. Πρώτος τόμος (1936-1947)*, Αθήνα, [3]1974, σσ. 324-363.

62 Ιωάννα Μυλωνάκη, «Το ημερολόγιο ως αυτοβιογραφικό κείμενο», *Γράμματα και τέχνες* 85 (Οκτώβριος-Φεβρουάριος 1999), σσ. 12-14.

63 Ιωάννα Μυλωνάκη, «Αυτοβιογραφικά κείμενα ως ιστορικές πηγές. Νεότερες συζητήσεις και αναζητήσεις», *Ίστωρ* 11 (Δεκέμβριος 1998), σσ. 21-25.

ABSTRACT

IOANNA MYLONAKI: The diaries of George Seferis. A contribution to the study of european diaries of the twentieth century

The diaries 1925-1960 of the greek poet George Seferis present an interesting study object as to the modalities of the subjectivity and their expression in the autobiographical context. The limits of intimity, the organization of time and the art of the reference are closely related to the conception of the diary as autobiographical genre. The concepts of self and his own poetical work mark the character of Seferis' diaries in so far as they are the documents of the private experience which shows for Seferis the only legal way to the interpretation of his poetry.

Seferis' respect not only for the diary but for all autobiographical documents is manifested in his lectures and in his reflections on the diaries of others: among other diarists represent Stendhal, Amiel, above all Gide personalities who celebrated the genre and whose attitudes concerned the diary as an autobiographical act Seferis cites and comments.

Like by most modern diarists the diary for Seferis is not a compensation but an autonomous genre, an act of communication with him self as well as with the public. The forms of this communication closely related to the individuality of the author, still presuppose a concrete historical and cultural background.